

М. М. Мацькевич,
доктор юридичних наук, доцент,
заслужений юрист України

КЛАСИФІКАЦІЯ ГАРАНТІЙ КОНСТИТУЦІЙНИХ КУЛЬТУРНИХ ПРАВ І СВОБОД ЛЮДИНИ ТА ГРОМАДЯНИНА В УКРАЇНІ

У статті аналізуються різні підходи учених стосовно класифікації конституційних культурних прав, досліджуються критерії такої класифікації. Основними видами гарантій конституційних культурних прав і свобод людини та громадянина визначено економічні, політичні, ідеологічні та юридичні гарантії як такі, що утворені на підставі основного критерію їх класифікації. Інші види гарантій конституційних культурних прав і свобод особи, утворені на підставі додаткових критеріїв, кваліфікуються автором як додаткові їх різновиди.

Ключові слова: конституційні культурні права і свободи, гарантії конституційних культурних прав і свобод.

Постановка проблеми та її актуальність. В юридичній літературі представлені різні підходи не лише до трактування поняття гарантій прав і свобод людини та громадянина, а й їх класифікації. Система гарантій конституційних прав і свобод особи є досить складною та розгалуженою через існування різних факторів, які забезпечують реальність таких прав і свобод. Систематизація гарантій конституційних прав і свобод людини та громадянина здійснюється по-різному, адже існує велика кількість теорій, доктрин, ідей стосовно класифікації останніх. Багатоманітність точок зору зумовлена різними дослідницькими підходами до цього питання, інтересами вчених тощо.

Система гарантій конституційних прав і свобод людини та громадянина має специфічні внутрішньосистемні зв'язки між її складовими частинами. Ці зв'язки відображуються в тому, що використання одних гарантій тягне за собою реалізацію інших, і, навпаки – втілення одних гарантій конституційних прав і свобод особи може бути підставою для припинення дії інших.

Правильна класифікація гарантій прав і свобод особи має не лише велике науково-теоретичне, але й практичне значення, оскільки сприяє наповненню їх реальним змістом, підвищенню дієвості та ефективності [1, с. 493-494].

Необхідність розробки чітких і науково обґрунтованих підходів до класифікації гарантій конституційних культурних прав і свобод людини та громадянина зумовлюється низкою факторів. Серед них, перш за все, доречно звернути увагу на те, що такі дослідження суттєво сприятимуть вирішенню завдань, які пов'язані не лише

з глибоким вивченням, аналізом та узагальненням механізму дії та взаємодії гарантій у процесі реалізації культурних прав і свобод, визначенню об'єктивних шляхів їх розвитку та вдосконалення, але й полегшуватимуть вирішення аналогічних проблем щодо конституційних прав і свобод у цілому та окремих їх різновидів.

Аналіз досліджень і публікацій. Головною умовою побудови науково обґрунтованої, логічно послідовної та практично зорієнтованої класифікації гарантій конституційних культурних прав і свобод людини та громадянина є визначення єдиного критерію, який слід покласти в основу класифікації. Однак аналіз запропонованих у наукових працях критеріїв класифікації гарантій прав і свобод свідчить, що ця умова досить часто порушується. Наприклад, пропонується взяти за такий критерій зміст і соціальне призначення гарантій [2, с. 27]. При цьому зміст і соціальне призначення розглядаються як єдине ціле. Однак зміст і соціальне призначення гарантій прав і свобод особи – це різні речі, тому фактично підстав для поділу гарантій на видові групи пропонується не одна, а дві – їх матеріальний і функціональний зміст.

Пропозиції інших дослідників класифікувати гарантії прав і свобод людини та громадянина на підставі їх матеріального та соціального змісту [3, с. 109], або на основі їх змісту та характеру дії [4, с. 17], фактично мають вказані вище недоліки і, що головне, вони пропонують декілька підстав (матеріальний і соціальний зміст) одночасно для побудови одного класифікаційного ряду. Запропоновані в якості єдиного критерію в першому випадку – матеріальний і соціальний зміст гаран-

тій, у другому – зміст і характер їх дії – поняття різні, а отже, вимагають при побудові класифікаційних рядів одночасного застосування різних класифікаційних підстав.

Метою статті є висвітлення основних видів гарантій конституційних культурних прав та свобод, що мають місце у сучасній науковій літературі, з метою подальшого виявлення найбільш оптимальних для теоретичного пізнання критеріїв їх класифікації.

Виклад основного матеріалу. Теорія і практика свідчить, що під час проведення класифікації гарантій конституційних прав і свобод особи, в тому числі культурних, варто виходити з того, що завдання кожної класифікації визначається метою конкретного наукового пошуку. Звідси слідує, що одну й ту ж сукупність досліджуваних об'єктів можна послідовно поділити на видові групи на основі різних критеріїв. Однак при цьому необхідною умовою ефективності класифікації є те, що кожна конкретна класифікація здійснюється за окремо взятим критерієм, доцільність якого визначається завданням наукового пошуку. І лише завершивши класифікацію на підставі одного критерію, можна здійснювати поділ об'єктів на основі наступного критерію. Водночас класифікувати можна як ту ж саму сукупність об'єктів, що підлягала попередній класифікації, так і кожен з новоутворених класифікаційних груп окремо [5, с. 166].

З усієї сукупності можливих підстав для класифікації гарантій конституційних культурних прав і свобод людини та громадянина доцільно визначити такий критерій, що дозволяє побудувати класифікацію, яка давала б найбільш повну і всебічну уяву про сфери та характер їх функціонування в суспільній дійсності, а тому була б теоретично і практично найбільш значущою. Такий критерій слід вважати основним критерієм класифікації гарантій конституційних культурних прав і свобод людини та громадянина, а утворені на його підставі видові групи гарантій – основними видами гарантій конституційних культурних прав і свобод людини та громадянина.

Інші можливі критерії доречно іменувати додатковими, або допоміжними, підставами класифікації гарантій конституційних культурних прав і свобод людини та громадянина й на їх основі класифікувати гарантії за іншими ознаками, що характеризують їх додаткові, допоміжні властивості.

З-поміж критеріїв класифікації гарантій конституційних культурних прав і свобод особи, які пропонуються в науковій літературі, роль основного критерію заслуговують відігравати ознаки тієї сфе-

ри суспільних відносин, у яких ці гарантії формуються, функціонують та вдосконалюються.

Викладена вище позиція ґрунтується на таких міркуваннях. Основними сферами суспільного життя є економіка, політика та ідеологія. Їх провідне значення підтверджується поряд з іншим і тим, що саме закріпленню основних засад цих відносин перш за все приділяють увагу практично всі сучасні конституції. Не є виключенням і Конституція України, яка у ст. 15 закріплює економічну, політичну та ідеологічну багатоманітність як одну з визначальних засад суспільного життя в Україні. Специфічну сферу суспільних відносин утворює право, яке не лише відображає досягнутий рівень розвитку відносин у суспільстві, але й специфічними юридичними засобами істотно впливає на їх зміст, спрямованість і темпи розвитку.

З огляду на це, на підставі основного критерію (за ознакою сфери суспільних відносин) гарантії конституційних культурних прав і свобод людини та громадянина варто диференціювати на економічні, політичні, ідеологічні та юридичні. Дія конкретних гарантій конституційних культурних прав і свобод особи в будь-якому випадку об'єктивно проявляється в одній з основних сфер суспільної дійсності. Саме тому, розглянувши процеси формування, функціонування і вдосконалення та проаналізувавши стан і дію конкретних гарантій у цих сферах суспільних відносин, можна відтворити досить повне уявлення про характер та основні їх особливості в умовах сучасного суспільства. У зв'язку з цим, за основний критерій класифікації гарантій конституційних культурних прав і свобод людини та громадянина потрібно взяти ознаки тієї сфери суспільних відносин, в якій створюються, функціонують і вдосконалюються засоби, способи та умови, що забезпечують повну та безперешкодну реалізацію цих прав і свобод, їх охорону, а в разі необхідності – ефективний захист. На підставі цього критерію гарантії конституційних культурних прав і свобод особи слід поділити на такі основні види – економічні, політичні, ідеологічні та юридичні [5, с. 167-168].

Окрім основного критерію, за яким гарантії конституційних культурних прав і свобод поділяються на економічні, політичні, ідеологічні та юридичні, для їх класифікації можуть використовуватись й інші, додаткові, критерії, на основі яких можна класифікувати засоби забезпечення прав і свобод людини та громадянина у відповідності з метою конкретного дослідження.

Так, якщо вивчення гарантій тих або інших видів конституційних прав і свобод людини та громадянина має на меті аналіз особливостей механізму дії окремих гарантій, то в цьому випадку критерієм класифікації може бути ознака їх функціонального призначення. На цій підставі гарантії можна поділити на гарантії, які спрямовані на створення сприятливих умов для повного та безперешкодного здійснення культурних прав і свобод (гарантії реалізації); гарантії забезпечення ефективної охорони культурних прав і свобод; гарантії захисту цих конституційних прав і свобод від порушень будь-якими суб'єктами; гарантії забезпечення ефективного відновлення культурних прав і свобод у випадках їх порушень або протиправних обмежень.

На основі допоміжних критеріїв у науковій літературі наводяться різні варіанти поділу гарантій конституційних прав і свобод людини та громадянина на види. З точки зору дії конкретних гарантій на всі або на окремі види конституційних прав і свобод пропонується їх поділ на загальні, що забезпечують реальність усіх існуючих конституційних прав і свобод особи, та особливі гарантії, спрямовані на забезпечення окремо кожного виду конституційних прав і свобод, зокрема культурних [5, с. 170].

За ступенем безпосередності впливу на здійснення конституційних прав і свобод людини та громадянина їх гарантії можна поділити на прямі й непрямі; за особливостями правового статусу – загальні, родові, галузеві та індивідуальні; на основі інших критеріїв – об'єктивні та суб'єктивні, матеріальні й духовні, судові та несудові [1, с. 494-497; 6, с. 106-109].

Окремі вчені-юристи поєднують в одному класифікаційному ряді поряд з основними гарантіями конституційних прав і свобод людини та громадянина (економічні, політичні, ідеологічні та юридичні), ще й деякі інші їх види, що, на нашу думку, є науково необґрунтованим і недоцільним. Так, висуваються пропозиції додатково до зазначеного вище класифікаційного ряду включити ще й громадські, організаційні, культурні (духовні) та інші гарантії [7, с. 246; 6, с. 106].

До громадських гарантій відносять діяльність громадських об'єднань, яка спрямована на створення умов, що забезпечують повне та безперешкодне здійснення конституційних прав і свобод людини та громадянина, а до організаційних – систематичну організаторську діяльність держави та всіх її органів, посадових осіб, громадських об'єднань із створення сприятливих умов для

реального користування громадянами своїми правами та свободами. Звичайно, громадські об'єднання виконують діяльність, яка позитивно впливає на створення сприятливих умов для повної та безперешкодної реалізації конституційних прав і свобод, зокрема культурних [8; 9, с. 264]. Однак залежно від того, в якій сфері суспільних відносин здійснюється ця діяльність, вона має економічний, політичний або ідеологічний характер. Функціонуючи в межах своєї компетенції, об'єднання громадян надають при реалізації конституційних прав і свобод особи економічні, політичні або ідеологічні гарантії. Тому створювати ще одну видову групу – громадські гарантії – в одному класифікаційному ряді з вищезгаданими гарантіями немає достатніх підстав.

З метою проведення всебічного дослідження гарантій конституційних культурних прав і свобод людини та громадянина вважаємо за можливе виокремити громадські гарантії в самостійну групу. Але при цьому видові групи слід утворювати, ґрунтуючись не на основному, а на допоміжному критерії, тобто залежно від суб'єкта забезпечення реальності конституційних культурних прав і свобод особи. З огляду на це, гарантії можна буде поділити на ті, що проявляються в діяльності: а) держави; б) місцевого самоврядування; в) об'єднань громадян; г) міжнародних організацій. Така класифікація гарантій, хоч і не охоплює деякі з гарантій (наприклад, правосвідомість, правову культуру), має право на існування, оскільки дозволяє встановити і проаналізувати певні особливості засобів забезпечення конституційних культурних прав і свобод людини та громадянина в Україні.

Водночас те, що в літературі розуміється під організаційними гарантіями, а саме: систематична організаторська діяльність держави та всіх її органів, посадових осіб, громадських організацій із створення сприятливих умов для реального користування громадянами своїми правами й свободами [1, с. 494], має реальне значення лише тоді, коли вона закріплюється в нормах права [5, с. 171]. Інакше кажучи, організаторська діяльність вказаних суб'єктів може реально здійснюватися, а отже, створювати умови, що сприяють повній і безперешкодній реалізації конституційних прав і свобод людини та громадянина, виключно на підставі їх відповідної правової регламентації, тому поглинається поняттям юридичних гарантій. У цьому контексті видається слушним доповнення М.В. Вітрука, що організаційно-управлінська діяльність слугує загальною умовою (універсальною передумовою) дієвості

всієї системи гарантій прав, обов'язків і законних інтересів особи [10, с. 309].

В якості самостійного різновиду основних гарантій пропонується виокремити соціальні гарантії, до яких відносять соціальну захищеність людини; реалізацію її права на певний рівень добробуту, гарантований рівень заробітної плати, одержання пенсії по досягненню пенсійного віку та допомоги в разі тимчасової непрацездатності чи інвалідності; організацію заходів щодо трудової зайнятості населення тощо [11, с. 72; 12, с. 269-270; 4, с. 17]. Однак, на наше переконання, ця пропозиція також не може бути прийнятною через низку суттєвих недоліків.

По-перше, ті конкретні явища, що їх пропонується включити до групи соціальних гарантій конституційних прав і свобод людини та громадянина, за своєю сутністю є явищами, які проявляються в політичній або ідеологічній сферах суспільного життя, а тому охоплюються відповідно змістом політичних та ідеологічних гарантій.

По-друге, будь-які гарантії конституційних прав і свобод людини та громадянина формуються, функціонують та вдосконалюються в суспільстві, а тому є соціальними явищами, тобто соціальними гарантіями. Те, що соціальними пропонується іменувати лише одну з видових груп гарантій призводить до висновку про існування ще й гарантій, які не є соціальними, тобто гарантій, які формуються та функціонують поза суспільством. А такий висновок позбавлений будь-якого теоретичного та практичного сенсу.

Висновки. Грунтуючись на викладеному вище, є всі підстави для визначення основними видами гарантій конституційних культурних прав і свобод людини та громадянина економічні, політичні, ідеологічні та юридичні гарантії як такі, що утворені на підставі основного критерію їх класифікації. Інші види гарантій конституційних культурних прав і свобод особи, утворені на підставі додаткових критеріїв, можна кваліфікувати як додаткові їх різновиди.

В юридичній літературі основні гарантії конституційних прав і свобод людини та громадянина прийнято поділяти на загальні (загальносоціальні) та спеціальні [13, с. 305; 14, с. 207; 15, с. 207; 16, с. 113; 17, с. 132; 18, с. 233; 19, с. 35]. При цьому до спеціальних гарантій відносять юридичні, або правові, гарантії, а до загальних (загальносоціальних) – усі інші групи, які різні вчені, як проілюстровано вище, виокремлюють на підставі основного, а в низці випадків і додаткових критеріїв. З точки зору функціонального призначення в забезпеченні реальності

конституційних прав і свобод людини та громадянина роль загальних (економічних, політичних та ідеологічних) гарантій, які охоплюють сукупність найголовніших об'єктивних і суб'єктивних факторів суспільного життя, полягає у створенні сприятливих умов для практичного здійснення прав і свобод людини та громадянина, усуненні можливих причин і перешкод економічного, політичного та ідеологічного характеру щодо їх неповного або неналежного здійснення.

В останній час усе більшого теоретичного та практичного значення набуває класифікація гарантій конституційних прав і свобод з точки зору їх поділу на внутрішньодержавні (національні) та міжнародні (планетарні) [20, с. 157; 21, с. 187; 11, с. 72]. До внутрішньодержавних гарантій відносять усі засоби забезпечення прав і свобод людини та громадянина, які формуються і ґрунтуються на можливостях певної держави, відповідають рівню та спрямованості її економічного, політичного, ідеологічного та правового розвитку. Під міжнародними гарантіями розуміють закріплені у відповідності з сучасними уявленнями міжнародної спільноти в міжнародно-правових документах рекомендації та вказівки щодо необхідних і можливих засобів забезпечення прав і свобод людини та громадянина в сучасному світі, а також і відповідну діяльність міжнародних організацій. Міжнародні гарантії є принципово новим типом гарантій прав і свобод для країн пострадянського блоку, адже через міжнародну ізоляцію такі гарантії на них не розповсюджувалися. Взагалі, до Другої світової війни переважала думка, що відносини між державою та особою стосовно захисту прав і свобод є суто внутрішньою справою й ці проблеми мають регулюватися внутрішньодержавним законодавством. Але тяжкі злочини проти людства, вчинені фашистським та іншими тоталітарними режимами, переконали міжнародну спільноту в необхідності впровадження широкого міжнародного захисту прав людини. У наш час міжнародні гарантії прав і свобод особи набувають дуже важливого значення. Їх основний зміст і вплив на рівень внутрішньодержавних гарантій потребує глибокого вивчення [22, с. 415].

Отже, в юридичній літературі представлені різні підходи до класифікації гарантій конституційних культурних прав і свобод. Система основних гарантій конституційних культурних прав і свобод людини та громадянина складається із взаємопов'язаних і взаємодіючих загальносоціальних та юридичних засобів і способів, якими охоплюється вся сукупність об'єктивних і суб'єктивних чинни-

ків, спрямованих на здійснення кожним своїх культурних прав і свобод.

Література

1. *Коталейчук С. П.* Теорія держави та права в запитаннях і відповідях: навч. посіб. / С. П. Коталейчук, П. Я. Пісной. – К. : КНТ, 2011. – 560 с.

2. *Мицкевич А. В.* О гарантиях прав и свобод личности в общенародном социалистическом государстве / А. В. Мицкевич // Советское государство и право. – 1963. – № 8. – С. 24–33.

3. *Иванов А. П.* Гарантии конституционных прав и обязанностей советских граждан / А. П. Иванов // Ученые записки Саратовского юридического института им. Д. И. Курского. – Вып. XVII. – 1968. – С. 107–114.

4. *Пережняк Б. А.* Конституционные основы правового положения личности в социально-культурной сфере развитого социалистического общества: автореф. дис... канд. юрид. наук: спец. 12.00.02 «Государственное право и управление; советское строительство; административное право; финансовое право» / Б. А. Пережняк. – Одесса, 1984. – 25 с.

5. *Лисенков С. Л.* Теоретичні питання класифікації гарантій суб'єктивних культурних прав і свобод / С. Л. Лисенков // Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія № 18. Економіка і право: зб. наукових праць. – Вип. 4. – К.: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2006. – С. 164–173.

6. *Теорія держави і права.* Академічний курс: підруч. / [О. В. Зайчук, А. П. Заєць, В. С. Журавський та ін.]; за ред. О. В. Зайчука, Н. М. Оніщенко. – 2-е вид., перероб. і допов. – К. : Юрінком Інтер, 2008. – 688 с.

7. *Рабінович П. М.* Права людини і громадянина: навч. посіб. / П. М. Рабінович, М. І. Хавронюк. – К. : Атіка, 2004. – 464 с.

8. *Про громадські об'єднання:* Закон України від 22 березня 2012 р. № 4572-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4572-17>.

9. *Левчук К. І.* Громадські організації України: створення та діяльність (1985 – 1996 рр.): [монографія] / К. І. Левчук. – Вінниця: ПП «Едельвейс і К», 2009. – 320 с.

10. *Витрук Н. В.* Общая теория правового положения личности: [монография] / Н. В. Витрук. – М.: Норма, 2008. – 448 с.

11. *Скакун О. Ф.* Теорія права і держави: підруч. – 2-ге вид. – / О. Ф. Скакун. – К. : Алерта; КНТ; ЦУЛ, 2011. – 520 с.

12. *Колодій А. М.* Права, свободи та обов'язки людини і громадянина в Україні: підруч. / А. М. Колодій, А. Ю. Олійник. – К. : Правова єдність, 2008. – 350 с.

13. *Білозьоров Є. В.* Правові гарантії прав і свобод людини та громадянина у сфері діяльності міліції: [монографія] / Є. В. Білозьоров. – К. : Аванпост-прим, 2009. – 190 с.

14. *Кельман М. С.* Загальна теорія держави та права: підруч. / М. С. Кельман, О. Г. Мурашин, Н. М. Хома. – 3-тє вид., стер. – Львів: Новий Світ – 2000, 2009. – 584 с.

15. *Орленко В. І.* Конституційне право України: посіб. для підготов. до іспитів / В. І. Орленко, В. В. Орленко. – К.: ПАЛИВО-ДА А. В., 2006. – 152 с.

16. *Кушніренко О. Г.* Права і свободи людини та громадянина: навч. посіб. / О. Г. Кушніренко, Т. М. Слінько. – Х.: Факт, 2001. – 440 с.

17. *Конституційне право України:* підруч. для студ. вищ. навч. закл. / [Л. К. Байрачна, Ю. Г. Барабаш, Ф. В. Веніславська та ін.]; за ред. В. П. Колісника, Ю. Г. Барабаша. – Х.: Право, 2008. – 416 с.

18. *Скрипнюк О. В.* Курс сучасного конституційного права України: академічне видання / О. В. Скрипнюк. – Х.: Право, 2009. – 468 с.

19. *Соколенко Ю.* Гарантії культурних прав і свобод громадян України / Ю. Соколенко // Право України. – 2004. – № 2. – С. 34–38.

20. *Кравченко В. В.* Конституційне право України: навч. посіб. / В. В. Кравченко. – Вид. 6-те, виправл. та доповн. – К. : Атіка, 2009. – 608 с.

21. *Скакун О. Ф.* Теорія держави і права: підруч. / О. Ф. Скакун; пер. з рос. – Х. : Консум, 2006. – 656 с.

22. *Теорія держави та права:* підруч. / [Є. О. Гіда, Є. В. Білозьоров, А. М. Завальний та ін.]; за заг. ред. Є. О. Гіди. – К.: ФОП О. С. Ліпкан, 2011. – 576 с.

Н. М. Мацькевич

Классификация гарантий конституционных культурных прав и свобод человека и гражданина в Украине.

В статье анализируются разные подходы ученых относительно классификации конституционных культурных прав, исследуются критерии такой классификации. Основными видами гарантий конституционных культурных прав и свобод человека и гражданина определены экономические, политические, идеологические и юридические гарантии как такие, которые образованы на основании основного критерия их классификации. Другие виды гарантий конституционных культурных прав и свобод человека, образованные на основании дополнительных критериев, квалифицируются автором как дополнительные их разновидности.

Ключевые слова: конституционные культурные права и свободы, гарантии конституционных культурных прав и свобод.

M. Matskevych

Classification of guarantees of constitutional cultural rights and freedoms of man and citizen in Ukraine.

In the article different approaches of scientists are analysed in relation to classification of constitutional cultural rights, the criteria of such classification are investigated. The criteria of classification of guarantees of constitutional cultural human and citizen rights are certain: on the sign of sphere of public relations of guarantee of constitutional cultural rights and freedoms of man and citizen differentiate on economic, political, ideological and legal; on a sign them functional setting are the guarantees sent to creation of favourable terms for complete and unimpeded realization of cultural rights and freedoms (guarantees of realization); guarantees of providing of effective guard of cultural rights and freedoms; guarantees of protection of constitutional rights and freedoms from violations by any subjects; guarantees of providing of effective renewal of cultural rights and freedoms are in case of their violations or illegal limitations.

Key words: constitutional cultural rights and freedoms, guarantees of constitutional cultural rights and freedoms.